

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

ТОМ XIV

МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ВИПУСК 2

Київ – Ніжин

2019

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. – Випуск 2. Київ– Ніжин. Видавець « ПП Лисенко М.М.». 2019. – 472с.

Головний редактор

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **С. Д. Максименко**

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н. В. Челелєва**

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. **Н. В. Слободяник**(друкована версія);

канд. психол. наук, ст.н.с. **О. Л. Вернік** (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Карамушка Л. М., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Смульсон М. Л., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Кокун О. М., доктор психол. наук, професор; **Максимова Н. Ю.**, доктор психол. наук, професор;
Піроженко Т. О., доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор;
Музика О. Л., канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З. Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.;
Терещук А. Д., канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Редакційна рада тому: Зливков В.Л. (відповідальний редактор), канд. психол. наук, доцент; **Кузікова С.Б.**, доктор психол. наук, професор; **Михальчук Н.О.**, доктор психол. наук, професор; **Власова О.І.**, доктор психол. наук, професор; **Жигайло Н.І.**, доктор психол. наук, професор; **Тавровецкая Н.І.**, кандидат психол. наук, доцент; **Лукомська С.О.** кандидат психол. наук; **Котух О.В.** (відповідальний секретар тому).

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
(протокол № 10 від 28.10.2019 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)*

ЗМІСТ

Агачева Ю.А. Інтрагрупова атракція учнів та регулювання внутрішньо групових взаємин.....	6-15
Акімова Л.Н. Структурні компоненти психологічної зрілості особистості.....	16-24
Андрушко Я.С. Дослідження корпоративної культури вищого закладу освіти (на основі кореляційного аналізу).....	25-35
Балашов Е.М. Діагностика рефлексивності студентів у процесі метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності.....	35-43
Балахтар В.В. Соціально-психологічні особливості самоствердження та самовдосконалення як професійно-особистісних новоутворень становлення особистості фахівців з соціальної роботи.....	43-54
Балахтар К.С. Креативність як складова професійної компетентності викладача іноземної мови.....	54-61
Бастун Н.А., Клещерова І.М. Особливості уявлень реабілітологів про вплив батьківської позиції на ефективність реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи.....	62-70
Блохіна І.О., Москаленко О.В. До проблеми формування психологічної безпеки особистості у малих групах.....	71-79
Вашека Т.В., Тукаєв С.В. Психологічні чинники розвитку хронічної втоми у студентської молоді.....	79-89
Губенко О.В. Комплексний підхід до розвитку творчого мислення учнів за допомогою переструктурування гештальту.....	89-98
Дружиніна І.А., Лях Л.О. Соціальне середовище як чинник формування девіантної поведінки у підлітковому віці.....	98-105
Єрмакова Н.О. Нарцисичні прояви сучасної студентської молоді.....	105-119
Завгородня О.В. Концепція власного життя особи: критерії інтегрованості.....	119-128
Зливков В.Л. Наративна ідентичність особистості.....	128-137
Зливков В.Л., Лукомська С.О. Особливості резилентності лікарів-стоматологів.....	137-145
Зливков В.Л., Лукомська С.О., Котух О.В., Мельник О.В. Міжнародний опитувальник травми (ІТQ): адаптація україномовної версії та можливості використання для діагностики комплексного і відтермінованого ПТСР.....	145-161
Іванцанич В.І. Стресостійкість в структурі особистості школяра.....	161-169
Копилов С.О. Логіко-методологічні проблеми інтеграції психологічних культур.....	170-179
Котух О.В. Організація та структура проведення емпіричного етапу дослідження становлення автентичності майбутніх психологів.....	179-189
Кошель В.А., Наконечна М.М. Основні суперечності сучасної системи освіти та особистісний розвиток.....	189-199

Красва О.А., Романенко Н.В. Психологічні особливості стану професійної ідентичності медичних працівників під час трансформаційних змін суспільства.....	199-210
Кузікова С. Б., Пухно С. В. Особливості соціально-психологічної адаптації та самооцінка раціональної поведінки в конфлікті майбутніх педагогів.....	210-220
Лукомська С.О. Психосоціальні ресурси онкологічних хворих.....	220-230
Луньов В.Є., Фесенко Я.В. Ефективність комплаєнс-терапії як засобу корекції батьківських настановлень щодо дітей із вадами розвитку.....	231-237
Марусинець М.М., Шевченко О.Т. Комунікативно-регулятивна складова резильєнтності майбутніх медичних сестер у роботі з важкими соматичними хворими.....	237-246
Марциняк-Дорош О.М. Особливості психологічної корекції порушень харчової поведінки у юнаків із надлишковою масою тіла.....	246-255
Мотрук Т.О., Пасько К.М. Особливості психосоматичних порушень у викладачів ВНЗ та вчителів ЗОШ: аналіз результатів експериментального дослідження.....	256-265
Папуча М.В. Психологічні механізми становлення особистості.....	266-277
Перепелиця А.В., Фокіна Є.О. Значення особистісних якостей в досягненні успіхів серед спортсменів різних видів спорту.....	277-286
Примачок Л.Л. Шляхи актуалізації професійного зростання майбутнього фахівця з фізичної реабілітації.....	286-299
Ростомова Л.М. Інтереси дітей розлучених батьків.....	299-308
Свідерська О.І. Соціально-психологічні особливості формування політичних вподобань у віртуальному середовищі: теоретико-методологічний аналіз.....	308-316
Сизко Г.І. Науково-теоретичне дослідження проблеми психологічної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання.....	316-326
Скоростецька Н.В. Поняття соціального інтелекту в роботах сучасних зарубіжних дослідників 1979 – 2019 років.....	327-337
Степура Є.В. Проблема позитивних рис особистості.....	337-347
Стовбун О.А. До теоретичного аналізу процесів становлення професійної ідентичності працюючих студентів вищого технічного закладу освіти.....	348-356
Фесенко Я.В. Батьківські настановлення щодо дітей із мовленнєвими проблемами.....	356-363
Харченко Н.А., Парфенюк А.В. Образ Я майбутніх психологів: теоретико-емпіричний аналіз.....	363-370
Хворова Г.М. Дослідження батьківських характеристик взаємодії з дітьми в батьків дітей з аутизмом.....	370-380

Хворова Г.М., Фесенко Я.В. Психологічні особливості комплаєнтності батьків дітей із вадами мовленнєвого розвитку.....	380-388
Хохліна О.П. Проблема змісту особистості як базової категорії психології.....	388-397
Черкаська Є.Ф. Специфіка формування емоційної стійкості педагога в професійній діяльності.....	397-404
Чорна І. М. Психоаналіз основних чинників появи девіацій у поведінці підлітка.....	405-415
Чорна І. М. Методика підготовки та проведення діагностико-корекційної бесіди з підлітком схильним до девіацій.....	416-426
Чорна І. М. Етіологія поведінкових відхилень.....	426-436
Шейко А.О. Психологічні аспекти адаптації студентів-іноземців до навчання в Україні.....	437-443
Яковицька Л.С. Дослідження впливу рівня самооцінки на ступінь стресостійкості студентів-психологів.....	443-452
Zlyukov V., Lukomska S., Kotukh O. Communication-centered view on teacher's authentic and critical leaderships.....	452-460
Krylova-Grek, Yu. Psycholinguistic peculiarities of translation of semantic units in information space.....	461-471

УДК 378.147:37.091.12-051]:[316.6 -044.332+159.9.018.2]:316.48

КУЗІКОВА С. Б.

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми

ПУХНО С. В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА
САМООЦІНКА РАЦІОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**

Кузікова С. Б., Пухно С. В. Особливості соціально-психологічної адаптації та самооцінка раціональної поведінки в конфлікті майбутніх педагогів. У статті представлено теоретичний аналіз понять «соціально-психологічна адаптація», «самооцінка раціональної поведінки в конфлікті», «психологічна культура особистості», «компетентність», «комунікативна компетентність», «конфліктна компетентність» та взаємозв'язок цих психологічних феноменів. Показано, що проходження соціально-психологічної адаптації першокурсників закладу вищої освіти, майбутніх педагогів, є складним процесом, на які впливає значна кількість факторів, що вимагає ґрунтовного наукового аналізу, оскільки від успішності проходження соціально-психологічної адаптації залежить опанування студентом системи знань та набутті необхідних професійних компетентностей. Крім цього визначено, що особливості адаптації

позначаються на динаміці формування у майбутніх педагогів складових психологічної культури, як того особистісного феномену, що забезпечує ефективність виконання завдань професійної діяльності, особистісний і професійний розвиток людини. В статті представлено аналіз визначених понять в сучасних наукових дослідженнях, їх специфіку, значення особливостей вказаних психологічних феноменів для навчально-виховного процесу закладу вищої освіти в цілому. У результаті проведеного експериментального дослідження, визначені особливості проходження соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу Сумського Державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка – майбутніх педагогів та показники самооцінки раціональної поведінки в конфлікті першокурсників. Показано, що формування складових психологічної культури особистості майбутнього педагога, зокрема, – конфліктної компетентності, складовими якої є навички раціональної поведінки в конфлікті, взаємопов'язані з процесом проходження студентами соціально-психологічної адаптації.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, конфліктна компетентність, психологічна культура особистості, самооцінка раціональної поведінки в конфлікті, соціально-психологічна адаптація.

Постановка проблеми. Педагогічна діяльність на сьогодні є однією з найбільш складних, ефективність виконання якої залежить від компетентності педагога, що набувається тривалий час в ході навчання в закладі вищої освіти, процесі безперервної самоосвіти, проходження різних видів практики і продовжується вже в процесі входження в професійну діяльність. За О. М. Марущак, питання формування компетенцій майбутнього педагога продовжують бути актуальними в сучасних дослідженнях тривалий час [6]. Проблеми формування особистості майбутнього вчителя, компонентів психологічної культури педагога, на сьогодні все ще продовжують вимагати значної дослідницької уваги, оскільки до завдань закладів освіти відноситься формування компетентної у професійній діяльності особистості зі сформованою психологічною культурою, відповідно, – визначення чинників ефективного проходження молодими людьми соціально-психологічної адаптації до навчання, формування складових психологічної культури, які є своєрідним здобутком розвинених компетентностей, повинні сприяти процесам розробки та впровадження в навчально-виховний процес ефективних технологій навчання. Згідно В. В. Семакіну, розвиток психологічної культури особистості полягає у набутті людиною психологічної грамотності – оволодінні знаннями з психологічних дисциплін, відповідними вміннями та навичками, необхідними для професіоналізації та, надалі, – формування психологічної компетентності, що полягає у можливості практичної реалізації визначеного. Таким чином, психологічна культура постає головним чинником формування особистості майбутнього педагога, його компетентностей [13, с. 33]. Відповідно, організація навчально-виховного процесу закладів вищої освіти з метою формування компонентів психологічної культури майбутнього педагога, потребує продовження дослідницьких пошуків, зокрема, – з проблем соціально-психологічної адаптації молоді на навчання у закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування компонентів психологічної культури майбутнього педагога і їх складових – компетентностей фахівця педагогічної діяльності, присвячена значна кількість сучасних досліджень. Так, проблемам вивчення поняття «психологічна культура особистості» присвячено праці Т. І. Артем'євої, Г. А. Балла, Г. С. Батищева, Л. П. Буєвої, В. П. Вовк, С. В. Гальцової, Т. В. Іванової, Н. І. Ісаєвої, М. С. Каган, Л. М. Карамушки, Л. С. Колмогорової, Г. М. Кот, В. І. Кузіна, О. І. Моткова, С. О. Ніколаєнко, Л. О. Нестеренко, М. М. Обозова, А. А. Осипової, О. М. Попенко, І. В. Савельєва, А. І. Салтикова, В. В. Семікіна, Л. В. Семененко, В. А. Сластьоніна, Т. Б. Тарасової, В. В. Тушевої, Г. Є. Улунової, Л. О. Хомич, Н. В. Чепелевої, Е. Н. Шмяхова та ін. Згідно досліджень науковців, психологічна культура – це комплексне динамічне утворення, що позначається на якості професійного зростання та самореалізації людини [13, с. 19].

Серед дослідників феномену компетентності – О. Є. Антонова, Н. М. Авшенюк, Н. М. Бібік, С. Бондар, С. С. Вітвицька, Н. П. Волкова, М. С. Головань, Т. М. Десятов, Л. М. Дяченко, О. А. Дубасенюк, І. А. Зимня, І. А. Зязюн, В. Кальней, К. Я. Климова, Л. П. Маслак, О. Пометун, Н. О. Постригач, Л. П. Пуховська, Г. Селевко, Н. Г. Сидорчук, О. В. Сулима, Ю. Г. Татур, А. В. Хуторський, Ф. В. Шаріпов, С. Е. Шишов та ін. [6]. Компетентності особистості фахівця полягають у готовності до конкретної діяльності, що позначається на динаміці особистісного розвитку та продуктивної участі людини в суспільному житті. Набуття компетентностей надає можливість людині орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, позначається на усвідомленні особистістю необхідності освіти і самоосвіти, орієнтації на динамічному ринку праці [6].

Проблемам адаптації першокурсників закладів вищої освіти присвячені дослідження Т. В. Алексєєвої, Л. М. Балабанової, Ю. О. Бохонкової, Т. П. Браун, М. П. Будовського, В. Г. Васянович, О. Є. Галус, С. А. Гапонової, В. І. Гордієнко, С. О. Гури, В. М. Духнєвич, Л. І. Дябел, А. Ц. Ердинєєва, І. В. Жадан, І. Іваненко, В. П. Каземіренко, Ю. С. Колесникова, Н. Л. Коломінського, В. П. Кондрашової, Н. В. Кузнецової, Г. П. Левківської, В. Ю. Лесового, Г. П. Медведєва, О. Г. Мороз, Л. А. Найдьонової, Д. Д. Наурузбаєва, Л. Л. Петльової, А. Першиної, О. Плотнікової, С. І. Сільверстова, В. Скрипник, В. Є. Сорочинської, В. Ю. Стрельцова, О. О. Стягунової, В. А. Фрицюк, Ф. Г. Хайрулліна, І. В. Холіч, В. П. Шпак, В. Є. Штифурак, Ю. О. Юсипук та багатьох інших. Дослідженню психологічних особливостей першокурсників, що виникають на початковому етапі навчання, присвячені авторські дослідження [11; 13].

Серед дослідників проблем конфліктної, як складової комунікативної, компетентності особистості, – М. В. Башкін, Є. М. Богданов, І. В. Ващенко, А. А. Деркач, В. Г. Зазикін, М. М. Кашапов, М. Кляп, А. Ю. Куліков, Л. А. Онуфрієва, Л. А. Петровська, С. Р. Петрухіна, С. О. Ренке, В. В. Рогачев, С. С. Філь, Б. Й. Хасан, Л. Н. Цой, А. І. Шипілов, О. І. Щербакова та ін. Згідно

ґрунтовному аналізу поняття «комунікативна компетентність», представленого в праці О. І. Муравйової, сучасні дослідники розглядають вказаний феномен як комунікативність, гнучкість, мобільність суб'єкта, який визначається наявністю у особистості всіх можливих комунікативних установок та стратегій та навичок їх реалізації, що ґрунтуються на аналізі та оцінці конкретної ситуації спілкування та сприяють вирішенню міжособистісних проблем. Також, до комунікативної компетентності відносяться адекватність використання тих чи інших прийомів, технік спілкування, що відповідають конкретному моменту самого процесу спілкування [7]. Конфліктна компетентність полягає у вміннях конструктивної взаємодії, що ґрунтуються на психологічних знаннях та навичках ефективного спілкування в ході конфліктної взаємодії.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей соціально-психологічної адаптації першокурсників педагогічних спеціальностей закладу вищої освіти та взаємозв'язку цього процесу з самооцінкою раціональної поведінки в конфлікті як показника рівня конфліктної компетентності (складової психологічної культури) студентів – майбутніх педагогів. Відповідно, до завдань дослідження відноситься теоретичний аналіз наукової літератури з виділених проблем, організація і проведення серії експериментів щодо визначення показників адаптації першокурсників до навчання у закладі вищої освіти та рівня самооцінки раціональної поведінки в конфлікті майбутніх педагогів; аналіз отриманих результатів, формулювання узагальнюючих висновків та виділення перспектив подальших наукових розвідок.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використані методи комплексного теоретичного аналізу; в емпіричній частині дослідження використовувались психологічні методики «Адаптованість студентів у ВНЗ» (Т. Д. Дубовицька, А. В. Крилова) [2] та «Самооцінка раціональної поведінки в конфлікті» [3].

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Психологічна культура постає вагомим чинником ефективності професійної діяльності, оскільки забезпечується наявністю необхідних професійних характеристик особистості, зокрема, – сформованими особистісними професійними компетентностями. Позиції дослідників щодо поняття «компетентність» неоднозначні: деякі ототожнюють їх з компетенціями – сукупністю знань, умінь, навичок, готовністю до виконання діяльності; інші вважають, що ця категорія є окремим особистісним утворенням. Згідно наукових розвідок О. М. Марущак, представлений аналіз поняття «компетентність» розглядається дослідниками як: 1) поінформованість, обізнаність, авторитетність; 2) інтегрована (загальна) здатність особистості успішно (кваліфіковано) здійснювати діяльність; 3) готовність до діяльності; 4) особистісна якість (сукупність якостей); 5) інтегральна властивість особистості; 6) поєднання знань, умінь і навичок, норм, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії; 7) результативно-діяльнісна характеристика освіти; 8)

результати досягнень в освіті, тощо. [6]. Неодмінними компонентами компетентності, згідно науковому доробку дослідників, визначаються знання, уміння, навички, досвід, особистісні цінності й ставлення до діяльності в певній галузі. Підсумовуючи результати розвідок, компетентність визначається як цілісна якість особистості, що містить знання, уміння, навички, досвід, особистісні якості; цей особистісний феномен відображає прагнення, готовність і здатність розв'язувати завдання практичної діяльності і полягає в прийнятті відповідальності за ефективність власної діяльності [6].

Згідно теоретичного аналізу наукових досліджень з проблем комунікативної та конфліктної компетентності, а також взаємозв'язку цих психологічних феноменів, проведеному С. С. Філь, конфліктна компетентність полягає у наявності психологічних знань, зокрема, – в галузі конфліктології, вмінь конструктивної взаємодії в конфліктах, навичок ефективного спілкування; вмінь регулювання суперечностей; навичок визначати емоційні стани учасників конфліктної взаємодії; ступінь розвитку у людини діапазону можливих стратегій у конфліктній взаємодії, уміння реалізації вказаного в реальних ситуаціях з урахуванням динаміки умов проходження конфлікту і особливостей конфліктуючих та ефективного використання технологій запобігання конфлікту, його конструктивного розв'язання [14, с. 20-21]. Серед методів розвитку та формування конфліктної компетентності дослідники визначають ігроводелювання конфліктних ситуацій.

Процес формування конфліктної компетентності майбутнього педагога – тривалий динамічний процес набуття молодою людиною системи психологічних знань і відповідних навичок, що набувається, зокрема, під час вивчення дисципліни «Психологія», що містить складові загальної, соціальної та педагогічної психології. Початок вивчення дисципліни співпадає з процесом адаптації першокурсників до навчання і тому до завдань вивчення дисципліни відноситься і оволодіння студентами комунікативних, організаційних навичок, навичок самопрезентації та емоційного самоконтролю, тощо. Соціально-психологічна адаптація є одним з найскладніших процесів. Значення адаптаційного періоду на перших курсах вищих навчальних закладах зумовлює актуальність вивчення механізмів керування процесами соціальної адаптації та розробки засобів формування і корекції соціально-психологічної адаптованості студентів в цей період [9, с. 183]. За Т. В. Алексеєвою, адаптація студентів – це процес пристосування до умов конкретного закладу вищої освіти і формування на цій основі нових особистісних соціально і професійно значущих якостей, що забезпечують реалізацію особистісного потенціалу [1]. Серед форм адаптації першокурсників дослідницею визначені пізнавально-інформаційна (пристосування до нового соціального інституту); соціально-психологічна (внутрішня інтеграція членів академічної групи та більш широкого соціального конгломерату студентської спільноти (факультет, університет,

інститут); дидактична (адаптація до форм і методів навчальної роботи) [1]. Згідно теоретичним розвідкам А. В. Першиної, в дослідженнях В. П. Каземіренко представлено, що, соціально-психологічна адаптація студентів в закладі вищої освіти включає: професійно-фахову адаптацію (приспосовування до змісту, умов та самостійної організації навчальної діяльності, формування навичок навчальної та наукової роботи); приспосовування молодшої людини до нового соціуму, побудови взаємин в студентських групах, формування стилю особистісної поведінки; соціально-фахову адаптацію, що полягає у прийнятті суспільних вимог до майбутньої професійної діяльності [10, с. 127].

Серед труднощів першокурсників – переживання пов'язані з періодом переходу до професійного навчання (відсутність сформованих навичок виконання самостійної навчально-дослідницької та науково-дослідної роботи); несформованість професійної мотивації, непідготованість до самостійного життя, складнощі (неможливість) самостійного прийняття рішень; відсутність навичок раціонального розподілу часу, низький рівень самоконтролю, саморегуляції поведінки і діяльності [9, с. 182]. До наслідків переживання адаптаційних процесів відносяться зміни емоційного стану студентів, астения, високі показники тривожності, неможливість формування комунікативних вмінь та навичок, зниження мотивації до навчання, тяжіння до формування мікрогруп, протестні форми поведінки, конфліктність, погіршення показників успішності навчання, тощо. Сучасність вимагає від людини комунікативних вмінь, навичок ефективного спілкування, відповідно, комунікативна компетентність є необхідною умовою ефективного виконання завдань професійної діяльності. Набуття навичок конструктивної взаємодії, раціональної поведінки в конфлікті, забезпечує ефективність проходження адаптації першокурсників закладів вищої освіти, набуття ними складових комунікативної та конфліктної компетентності як складових психологічної культури.

З метою визначення особливостей адаптації першокурсників – майбутніх вчителів іноземних мов, інформатики, математики, мистецтв, фізики, протягом II семестру 2018-2019 н.р. на базі Сумського Державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка було проведено дослідження, в якому приймали участь 30 першокурсників. На першому етапі дослідження визначались показники адаптації студентів за методикою «Адаптованість студентів у ВНЗ» (Т. Д. Дубовицька, А. В. Крилова) [2], на другому, – вивчались показники самооцінки раціональної поведінки в конфлікті на основі однойменної методики [3]. Відповідно до результатів аналізу першої частини дослідження визначено, що у 73,3% першокурсників високі і 26,7% низькі показники за шкалами адаптованості до навчальної діяльності. Це свідчить про відсутність переживання більшістю молодих людей особливих труднощів у засвоєнні знань, задовільний рівень виконання завдань навчальній діяльності. У цих студентів сформовані навчально-організаційні, навчально-інтелектуальні, навчально-інформаційні і навчально-комунікативні вміння. Певна частина студентів (з низькими

показниками за шкалами адаптованості до навчальної діяльності) відчують труднощі навчання, не на достатньому рівні володіють сформованими комунікативними навичками, для них наявні комунікативні бар'єри. Ці студенти потребують додаткової консультаційної роботи з викладачами, виконання завдань індивідуальної самостійно-дослідної роботи, відвідування тренінгів ефективної комунікації, тощо [11]. В результаті аналізу експериментальних даних, 80% першокурсників продемонстрували високі і 20% низькі показники за шкалами адаптованості до навчальної групи. Високі показники за цією шкалою – свідчення переживання психологічного комфорту особистості під час групової діяльності, взаємодії; ініціативність; відсутності яскраво виражених комунікативних бар'єрів або труднощів спілкування; прийняття першокурсниками норм і цінностей як академічної, так і великої соціальної групи – факультету, інституту, університету; дотримання правил, тощо. Для студентів з низькими показниками за цією шкалою адаптації характерні труднощі взаємодії з іншими – як студентами, так і викладачами, вони не підтримують норми нової соціальної групи, демонструють конформність. Крім того, цінності цих студентів не завжди співпадають з груповими. Вони не зацікавлені у спільній діяльності, переживають труднощі при необхідності взаємодії з одногрупниками, представниками адміністрації, професорсько-викладацького складу, тощо. Також, ці студенти схильні до формування мікрогруп і демонстрації протестних форм поведінки, для них характерною є високий рівень конфліктності [12]. Згідно авторських розвідок, серед причин конфліктності студентів – труднощі переживання процесів адаптації, незадоволеність комунікаціями, низький рівень соціально-психологічної компетентності, відсутність навичок емоційного самоконтролю [4, с. 74].

В другій серії експерименту проведено дослідження показників рівня самооцінки раціональної поведінки в конфлікті першокурсників СумДПУ імені А. С. Макаренка. В результаті проведеного дослідження визначено, що для 73,3% студентів характерні високі і для 26,7% майбутніх педагогів низькі показники самооцінки раціональної поведінки в конфлікті. Результати дослідження свідчать про сформованість комунікативних навичок та вмінь, можливостей організації і підтримки конструктивного діалогу, рефлексію, навички самоаналізу власної поведінки, емоційний самоконтроль та володіння різними стратегіями поведінки під час міжособистісної взаємодії. Порівняльний аналіз результатів першої і другої серії експерименту свідчить про те, що для студентів з низькими показниками адаптації характерні низькі показники раціональної поведінки в конфлікті. Це пов'язане з недостатністю комунікативних вмінь і навичок, відсутністю навичок самоаналізу, тривожністю, низьким рівнем емоційного самоконтролю, конфліктністю, наявністю комунікативних бар'єрів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конфліктна компетентність є умовою ефективності виконання майбутнім педагогом своїх професійних функцій. Розвиток цієї складової психологічної культури

особистості є складним динамічним процесом і відбувається не лише внаслідок набуття базових знань, вмінь та навичок, але й трансформації особистісних характеристик майбутніх фахівців, що, на сьогодні, неможливо без впровадження в навчальний процес закладів освіти інноваційних технологій. Важливість першого періоду навчання майбутніх педагогів пов'язана з проходженням адаптаційного періоду входження в професійне життя. Вважаємо, що низькі показники адаптації та низькі показники раціональної поведінки в конфлікті є результатом відсутності сформованих комунікативних вмінь та навичок, що вимагає активізації психологічної просвіти, впровадження в навчальний процес закладів вищої освіти тренінгів ефективної взаємодії, створення сприятливих соціально-педагогічних умов навчання, організації активної співпраці з соціально-психологічними центрами та громадськими організаціями. Результати дослідження свідчать про сформованість у більшості студентів складових конфліктної компетентності, оскільки високі показники самооцінки раціональної поведінки в конфлікті є свідченням психологічної грамотності, сформованих комунікативних вмінь та навичок. Потребує подальшої дослідницької уваги вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації студентів закладів вищої освіти – майбутніх вчителів з метою створення сприятливих умов щодо формування психологічної культури фахівців педагогічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Алексеева Т. В. Психологичні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі / Т. В. Алексеева // Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. – К.: Київський Національний університет імені Т. Г.Шевченка, 2004. – 20 с.
2. Дубовицкая Т. Д. Методика исследования адаптированности студентов в вузе / Т. Д. Дубовицкая, А. В. Крылова // Психологическая наука и образование (электронный журнал) www.psyedu.ru / ISSN: 2074-5885 / – 2010. – № 2.
3. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. С. Емельянов. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2001. – 400 с.
4. Кузікова С. Б. Конфліктність майбутніх педагогів як психологічна проблема / С. Б. Кузікова, С. В. Пухно // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2019. – № 1(15), 2019. – С. 72-78.
5. Мачинська Н. І. Психологічна культура як складник професіоналізму викладача / Н. І. Мачинська, В. Б. Лагутін // Психологічна культура як складник професіоналізму викладача – Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – 2011 – №2 – С. 229-241.
6. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності / О. М. Марущак // Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал] / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». – Житомир, 2016. – Вип. 11. – С. 97-108.
7. Муравьева О. И. Психология коммуникативной компетентности: Учебник / О. И. Муравьева. – Томск. Изд-во Том. ун-та, 2012 – 160с.
8. Мухіна Л. Структура конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя / Людмила Мухіна // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Психологічні науки. – 2016. – № 1 (16), травень 2016. – С. 142-146.

9. Овсяннікова В. В. Особливості процесу адаптації студентів - першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі / В. В. Овсяннікова // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – №2 (23). – С. 179-189.

10. Першина А. В. Психологічні чинники адаптації студентів до навчання у ВНЗ / А. В. Першина // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 5. – С. 124-135.

11. Пухно С. В. Значення тренінгової роботи в процесі формування психологічної культури майбутніх вчителів фізико-математичних дисциплін / С. В. Пухно // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 2 до Вип. 37: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Випуск 14. – К. : Гнозис, 2017. – С. 103-111.

12. Пухно С. В. Стратегії поведінки в конфлікті першокурсників закладів вищої освіти / С. В. Пухно // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – 2019. – № 3.– Вип. 23. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. – С. 194-210.

13. Улунова Г. Є. Психологічна культура як інваріант загальної та професійної культури / Г. Є. Улунова // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток : монографія / кол. авт.. ; відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : ВВП «Мрія», 2014. – С. 8-36.

14. Філь С. С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій / С. С. Філь // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Том 123. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 20-24.

References transliterated

1. Aleksieieva, T. V. (2004) *Psykhologichni faktory ta proiavy protsesu adaptatsii studentiv do navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi* [Psychological factors and those manifest the process of adaptation of students before starting at the beginning of the initial mortgage]. K. 20 p. (in Ukrainian)

2. Dubovitskaya T. D., Krylova A. V. (2010) *Metodyka yssledovanyia adaptirovannosti studentov v vuze* [Methodology for Studying the Adaptability of Students at a University]. *Psykhologhycheskaia nauka y obrazovanye* [Psychological Science and Education]. N. 2. (in Russian)

3. Emelyanov, S. M. (2001) *Praktykum po koflyktolohyy* [Workshop on conflict resolution]. SPb. 400 p. (in Russian)

4. Kuzikova, S. B., Pukhno, S. V. (2019) *Konfliktnist maibutnikh pedahohiv yak psykhologichna problema* [Conflict of the Mayobut educator as a psychological problem]. *Problemy suchasnoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Zaporizkyi natsionalnyi universytet» ta Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka* [Problems of current psychology: the companion of science and technology of the State Independent Psychology Institute of Ukraine]. N. 1(15). N. 72-78 (in Ukrainian)

5. Machynska, N. I. (2011). *Psykhologichna kultura yak skladnyk profesionalizmu vykladacha* [Psychology culture as a storehouse for professionalism in education]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Science Newsletter of the Lviv Sovereign University of Internal Affairs]. N. 2. P. 229-241 (in Ukrainian)

6. Marushchak, O. M. (2016) *Poniattia kompetentnosti u pedahohichnii diialnosti* [Understanding the competence of the teacher]. *Kreatyvna pedahohika: nauk.-metod. zhurnal* [Creative pedagogy: science.-method. journal]. N. 11. P. 97-108. (in Ukrainian)

7. Muraveva, O. Y. (2012) *Psykhologhiya kommunykativnoi kompetentnosti: Uchebnyk* [The Psychology of Communicative Competence: A Textbook]. Tomsk. 160 p. (in Russian)

8. Mukhina, L. (2016) *Struktura konfliktolohichnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia* [The structure of conflicting competence of the future teacher]. *Naukovyi visnyk MNU*

imeni V. O. Sukhomlynskoho. *Psykholohichni nauky* [Science News of MNU imeni V. O. Sukhomlynsky. Psychological sciences]. N. 1 (16). P. 142-146. (in Ukrainian)

9. Ovsianikova, V. V. (2014) *Osoblyvosti protsesu adaptatsii studentiv - pershokursnykiv do navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi* [Special features in the process of students adaptation]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Zaporizhzhya National University]. N. 2 (23). P. 179-189 (in Ukrainian)

10. Pershyna, A. V. (2011) *Psykholohichni chynnyky adaptatsii studentiv do navchannia u VNZ* [Psychological factors of students' adaptation to higher education]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menezhment* [International Science Forum: Sociology, Psychology, Pedagogy, Management]. N. 5. P. 124-135 (in Ukrainian)

11. Pukhno, S. V. (2017). *Znachennia treninhovoi roboty v protsesi formuvannia psykholohichnoi kultury maibutnikh vchyteliv fizyko-matematychnykh dystsyplin* [The importance of training work in the process of forming the psychological culture of future teachers of physical and mathematical disciplines]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»* [Humanitarian Bulletin of the Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda]. N. 37. P. 103-111 (in Ukrainian)

12. Pukhno, S. V. (2019) *Stratehii povedinky v konflikti pershokursnykiv zakladiv vyshchoi osvity* [Behavior strategies in the conflict of first-year higher education institutions]. *Psykholohichni chasopys : zbirnyk naukovykh prats* [Psychological journal: a collection of scientific works]. N. 3 (23). P. 194-210 (in Ukrainian)

13. Ulunova, H. Ye. (2014). *Psykholohichna kultura yak invariant zahalnoi ta profesiinoi kultury* [Psychological culture as an invader of the foreign and professional culture]. Sumy. P. 8-36 (in Ukrainian)

14. Fil, S. S. (2011) *Vyznachennia, zmist ta struktura konfliktolohichnoi kompetentnosti studentiv – maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii* [Definition, content and structure of conflicting competence of students - future specialists of socio-economic professions]. *Naukovi zapysky NaUKMA* [Science notes of UUKMA]. N. 123. P. 20-24 (in Ukrainian)

Кузикова С.Б. Пухно С. В. Особенности социально-психологической адаптации и самооценка рационального поведения в конфликте будущих педагогов. В статье представлен теоретический анализ понятий «социально-психологическая адаптация», «самооценка рационального поведения в конфликте», «психологическая культура личности», «компетентность», «коммуникативная компетентность», «конфликтная компетентность» и взаимосвязь этих психологических феноменов. Показано, что социально-психологическая адаптация первокурсников высшего учебного заведения – будущих педагогов, является сложным процессом, на которые влияет значительное количество факторов, требует серьёзного научного анализа, так как от успешности прохождения социально-психологической адаптации зависит овладение студентом системы знаний и формирования необходимых профессиональных компетентностей. Кроме этого определено, что особенности адаптации влияют на динамику формирования у будущих педагогов составляющих психологической культуры как того феномена, который обеспечивает эффективность выполнения заданий профессиональной деятельности, личностное и профессиональное развитие человека. В статье представлен анализ указанных понятий в современных научных исследованиях, их специфику, значение особенностей указанных психологических феноменов для учебно-воспитательного процесса высшего учебного заведения. В результате проведённого экспериментального исследования определены особенности прохождения социально-психологической адаптации студентов первого курса Сумского Государственного педагогического университета имени А. С. Макаренко – будущих педагогов и показатели самооценки рационального поведения в конфликте первокурсников. Представлено, что

формирование компонентов психологической культуры личности будущего педагога, в частности, – конфликтной компетентности, составляющими которой являются навыки рационального поведения в конфликте, взаимосвязаны с процессом прохождения студентами социально-психологической адаптации.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, конфликтная компетентность, психологическая культура личности, самооценка рационального поведения в конфликте, социально-психологическая адаптация.

Kuzikova S., Pukhno S. Social-psychological adaptation features and self-esteem of rational behavior in the future teachers' conflict. The theoretical analysis of the concepts of "socio-psychological adaptation", "self-esteem of rational behavior in conflict", "personality psychological culture", "competence", "communicative competence", "conflict competence" and these psychological phenomena relationship are presented in the article. It is shown that the socio-psychological adaptation of freshmen of the higher educational institution – future teachers, is a complex process that is influenced by a significant number of factors and requires serious scientific analysis, since the students' knowledge system and the necessary professional competencies formation depend on the socio-psychological adaptation success. However, it was determined that the adaptation peculiarities affect the dynamics of future teachers' psychological culture components formation as a phenomenon that ensures the effectiveness of fulfilling the tasks of professional activity, personal and professional development. These concepts analysis in modern scientific research, their specifics, the significance of these psychological phenomena features for the educational process of the higher educational institution are highlighted in the article. As a result of the conducted experimental study, the passage of socio-psychological adaptation features of the freshmen of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko – future teachers and indicators of self-esteem of rational behavior in the freshmen conflict are determined. It is presented that psychological culture components formation of the future teacher personality, in particular, of conflict competence, the components of which are the skills of rational behavior in the conflict, are interconnected with the students' progress in socio-psychological adaptation.

Keywords: competence, communicative competence, conflict competence, personality psychological culture, self-esteem of rational behavior in a conflict, socio-psychological adaptation.